

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Факультет дошкільної і початкової освіти
імені Валентини Волошиної
Кафедра початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **«Шляхи формування громадянської компетентності
молодших школярів»**

Студентки: 2 курсу, МАПДЗ групи

Освітньої програми:

Початкова освіта.

Спеціальності 013 Початкова освіта

Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Ступеня вищої освіти магістр

Гордєєвої Вікторії Юрїївни

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук,

доцент Казьмірчук Наталя Степанівна

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
1.1. Поняття громадянської компетентності і її місце в освітньому дискурсі.....	9
1.2. Особливості формування громадянської компетентності молодших школярів.....	26
1.3. Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду формування громадянської компетентності у дітей.....	35
1.4. Стан сформованості громадянської компетентності молодших школярів (за результатами констатувального експерименту).....	45
РОЗДІЛ ІІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
2.1. Розвиток громадянської компетентності учнів початкової школи у процесі навчання (на уроках «Література», інтегрованого курсу «Я досліджую світ», «Мистецтво»).....	63
2.2. Виховання у молодших школярів громадянської компетентності у процесі позаурочної діяльності.....	73
2.3. Волонтерська діяльність як засіб формування громадянської компетентності учнів початкової школи.....	82
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106
ДОДАТКИ.....	113

ВСТУП

Український народ переживає період інтенсивного державотворення. На сучасному етапі військової боротьби за збереження й захист кордонів незалежної держави необхідність формування громадянської компетентності молодого покоління є надзвичайно актуальною, оскільки підростаюче покоління має бути підготовлене до активної участі у процесі побудови нової України, бути справжнім громадянином своєї держави, який вболіває за її долю та докладає максимум зусиль для її розвитку.

Для збереження та відродження української нації необхідним є спрямування діяльності закладів освіти та освітньо-виховних тенденцій на розвиток національної свідомості особистості. Подолання духовної і моральної кризи потребує відновлення української ментальності та смаосвідомості, формування концепції моральних цінностей та ідеалів. Тому виникає необхідність створення сприятливих умов для розвитку в учнів національної самосвідомості та формування громадянської компетентності. З огляду на це перед закладом освіти як соціальною інституцією стоїть складне і відповідальне завдання – формувати в учнів низку важливих громадянських якостей, розвивати у них глибоке розуміння належності до українського народу, до своєї Батьківщини, виховувати внутрішню потребу й готовність відстоювати та захищати інтереси, реалізовувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення української держави.

Згідно Державного стандарту початкової освіти результати навчання учня Нової української школи визначаються на основі компетентнісного підходу до навчання. Важливе місце у структурі компетентностей молодших школярів займає громадянська компетентність. Саме вона, як ключова, має міждисциплінарний характер і спрямована на виховання громадянина-патріота своєї держави, формування у молоді національної самосвідомості, політичної культури, закладання основ правової освіти.

Проблема формування громадянина-патріота, виховання його активної громадянської позиції розглядається як пріоритетні у низці законів України («Про освіту» [11], «Про загальну середню освіту») державних документах

(«Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.»[22], «Державному стандарті початкової освіти»[8]), концепціях «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [13], Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [14]», Концепції «Нова українська школа» [15] та ін.

Проблема формування громадянської компетентності особистості завжди була і залишається у центрі пошуку вітчизняних науковців. Сутність патріотизму, психолого-педагогічні та вікові особливості формування патріотичних почуттів обґрунтовано з позицій сучасності у працях А. Авраменка, О. Киричука, В. Котило, І. Мар'єнка, які розглядають патріотизм як життєву позицію особистості.

Різні аспекти громадянського виховання українців, його завдання розглядали у своїх працях І. Бойко, П.Кендзьора, О.Кучер, М. Михайліченко, С.Позняк, О.Пометун, О.Савченко, Т.Смагіної та ін. Принципи громадянської освіти обґрунтовано в наукових розвідках І. Жадан, Т.Клинченко, Л.Мицик, І.Тараненко та ін. Питання патріотичного виховання дітей є сьогодні предметом досліджень І. Беха, О.Безверхого, М.Боришевського, О.Вишневського, П.Ігнатенка, Н.Косаревої, Л.Крицької, І.Підласого, В.Поплужного, О.Сухомлинської та ін.

Українськими вченими О. Пометун й І. Тараненко проаналізовано концепції і тенденції громадянського виховання. Ними схвалено загальноєвропейське бачення громадянськості та виділено шляхи її формування. Педагогічні основи громадянського виховання розроблені в дослідженнях І. Беха, Н. Бібік, М. Боришевського, В.Бурау, В. Кременя, І. Щербатюка, С. Якименко та ін.

Аналізуючи науково-методичну літературу з проблеми дослідження, ми зустрічали, що громадянське і патріотичне виховання іноді використовуються як синоніми. На наше переконання, це різні, хоча й пов'язані між собою поняття, адже громадянське виховання – це загальне поняття, яке включає в себе патріотичне виховання, виховання правосвідомості та моральне.

На сучасному етапі становлення України, як суверенної європейської держави, яка відчайдушно виборює свою незалежність, виникла необхідність створення принципово нової системи громадянської освіти підрастаючого

покоління, що включає в себе оновлені шляхи, осучаснені форми, впровадження інноваційних методів, прийомів і засобів, які б забезпечили виховання справжнього громадянина України.

Незважаючи на те, що численна кількість науковців досліджували дану проблему, проте більшість існуючих наукових розвідок присвячені проблемі формування громадянської компетентності учнів основної школи (історія, право, громадянська освіта, захист Вітчизни тощо), де громадянська компетентність виступає як предметна. В той же час, ми розуміє, що процес формування будь-якої компетентності є тривалим і розпочинати його потрібно ще з початкової школи, отож виникає потреба у сучасних наукових дослідженнях особливостей формування громадянської компетентності молодших школярів. Це й спонукало нас до вибору теми дослідження: **«Шляхи формування громадянської компетентності молодших школярів»**.

Об'єкт дослідження: процес формування громадянської компетентності учнів початкової школи.

Предмет дослідження: шляхи формування громадянської компетентності молодших школярів.

Мета дослідження полягає у виокремленні й теоретичному обґрунтуванні шляхів формування громадянської компетентності молодших школярів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати науково-методичну, психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження.
2. Дослідити стан патріотичного виховання молодших школярів у сучасній початковій школі.
3. Виокремити і теоретично обґрунтувати шляхи формування громадянської компетентності молодших школярів.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність процесу формування громадянської компетентності молодших школярів значно зросте, якщо учитель початкових класів буде цілеспрямовано використовувати потенціал основних освітніх галузей для підвищення рівня громадянської освіти; у

формуванні громадянської компетентності молодших школярів використовуватиме сучасні цікаві форми позаурочної діяльності; залучатиме учнів до активної волонтерської діяльності як засобу формування громадянської компетентності молодших школярів.

Методи дослідження:

1) *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, систематизація та узагальнення теоретичного матеріалу з проблеми дослідження;

2) *емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, аналіз дитячих творчих робіт («Родовідне дерево»); констатувальний експеримент.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* виокремлено і теоретично обґрунтовано шляхи формування громадянської компетентності учнів початкової школи;

- *уточнено* ключові поняття проблеми дослідження «компетентність», «патріотичне виховання», «громадянська компетентність»;

- *визначено* структуру громадянської компетентності молодших школярів;

- *уточнено* характеристики компонентів, критеріїв та рівнів патріотичної вихованості молодших школярів.

Практичне значення дослідження:

- *визначено* психолого-педагогічні особливості формування громадянської компетентності молодших школярів;

- *вивчено* рівень патріотичної вихованості учнів початкової школи в умовах сьогодення;

- *проаналізовано* зарубіжний та вітчизняний досвід патріотичного виховання підростаючого покоління;

- *запропоновано* сучасні форми та методи формування громадянської компетентності молодших школярів.

База дослідження. Констатувальний експеримент було проведено на базі *** Вінницької області. В експерименті взяли участь 26 учнів 3 класів і 8 учителів початкової школи.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на:

1) V Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (ВДПУ імені М.Коцюбинського, листопад 2021).

2) VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», Вінниця. (ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2022);

3) 5th International scientific and practical conference “Modern and global methods of the development of scientific thought” (October 25 – 28, 2022) Florence, Italy. International Science Group. 2022. (V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні та глобальні методи розвитку наукової думки»)

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 2 одноосібних публікаціях:

1. Гордєєва Вікторія. ТЕАТРАЛІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції.* (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6-7 липня 2022 р.) / за ред. Н.О. Пахальчук; О.П. Демченко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля, 2022. Вип. 11. С. 441-446.

2. Гордєєва В. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ. *The 5th International scientific and practical conference “Modern and global methods of the development of scientific thought” (October 25 – 28, 2022) Florence, Italy.* International Science Group. 2022. p.346-350.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів; висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У період становлення України як суверенної держави, оновлений підхід до патріотичного виховання, саме в аспекті громадянської компетентності підростаючого покоління набуває особливої актуальності. Сьогодні перед школою стоїть складне і відповідальне завдання - формувати справжнього громадянина своєї держави, який усвідомлює належність до українського народу, знає та дотримується законів України, обізнана у державних і народних символах, традиціях, ремеслах своєї Батьківщини, досконало володіє українською мовою і використовує її у спілкуванні, має внутрішню потребу й проявляє готовність відстоювати та захищати державні інтереси, реалізовувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення української держави.

Аналіз останніх психолого-педагогічних досліджень показали, що різні аспекти проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів науковці обґрунтовують за такими напрямками: концепції і тенденції громадянського виховання (О. Пометун, І. Тараненко, М. Товкало); педагогічні основи громадянського виховання в умовах сьогодення (О. Банах, І. Бех, Н. Бібік, М. Боришевський, В. Кремень); теоретичні засади формування громадянської компетентності молодших школярів (В. Доміна); форми та методи формування громадянської компетентності учнів (О. Бурау, Л. Мельничук, І. Ковальчук, Л. Кравченко, М. Смирнова).

У психолого-педагогічних дослідженнях дефінітивний аналіз громадянської компетентності школярів ґрунтується на розумінні таких понять, як «компетентність», «компетенція», «компетентний». З'ясовано, що існують різні підходи до визначення сутності громадянської компетентності: соціально-політичний (здатність особистості до участі в суспільно-політичних процесах); психологічний (як психологічна риса громадян, як відповідальне ставлення особистості до держави, як складне психологічне утворення); педагогічний (сукупність знань, умінь і навичок, цінностей, що допомагають особистості усвідомити своє місце в суспільстві). Не існує єдиного визначення поняття «громадянська компетентність», тому ми вважаємо, що *громадянська*

компетентність – це багатоаспектне явище, суть якого визначається головними якостями людини-громадянина – служіння своїй Батьківщині, суспільству, відродження та примноження здобутків держави, які формуються на основі знань, умінь, переконань, цінностей та здатністю ефективно розв’язувати проблеми, що виникають в реальних життєвих ситуаціях. Ми можемо стверджувати, що саме така особистість, активна, самосвідома, самовпевнена, дієздатна, культурна, потрібна демократичному суспільству.

У ході констатувального експерименту ми обрали завдання, які передбачали дослідження рівня патріотичної вихованості третьокласників, а також вивчення ставлення вчителів початкових класів до формування громадянської компетентності молодших школярів.

Констатувальний експеримент відбувався у листопаді 2021 року, тобто до війни.

Показники, які лягли в основу визначення рівнів патріотичної вихованості дітей:

1. Пошана до національних і державних символів.
2. Громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну.
3. Любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови.
4. Чемне ставлення до батьків, старших у сім’ї, вчителів.
5. Пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження могил та пам’ятників, догляд за ними.
6. Пошана до народних релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят та дотримання їх.
7. Дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, до праці батьків та українського народу.
8. Громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну.
9. Уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність,

почуття відповідальності та інші.

Результати констатувального експерименту показали, що рівень патріотичної вихованості молодших школярів переважно середній та низький. Причину цього вбачаємо у несистемній, епізодичній роботі, яка пов'язана із тривалим вимушеним дистанційним навчанням, а також зорієнтованістю вчителів переважно на знаннєвий компонент, а не на трансформацію знань у погляди, переконання, звички. Крім того, варто відзначити, що діти мало обізнані з історією своєї родини, з сімейними традиціями, а це демонструє недостатнє ставлення до патріотичного виховання дітей з боку батьків.

Вчителі початкових класів на сьогоднішній день потребують сучасної методичної літератури, інформаційних ресурсів для здійснення громадянської освіти учнів початкової школи в умовах воєнного стану та онлайн-навчання. Це показує необхідність організації і проведення для вчителів-практиків тренінгових занять, вебінарів, майстер-класів та конференцій на тему формування громадянської компетентності дітей у період війни теми.

Врахувавши результати аналізу психолого-педагогічної літератури, зарубіжного і вітчизняного педагогічного досвіду, а також констатувального експерименту, ми виокремили шляхи формування громадянської компетентності молодших школярів, зокрема:

- *розвиток громадянської компетентності учнів початкової школи у процесі навчання (під час уроків «Література», інтегрованого курсу «Я досліджую світ», «Мистецтво»);*

- *виховання у молодших школярів громадянської компетентності у процесі позаурочної діяльності;*

- *використання волонтерської діяльності як засобу формування громадянської компетентності учнів.*

Окрім того, ми переконані, що громадянське виховання у початковій школі буде ефективним у разі дотримання таких педагогічних умов:

1. *Включення до переліку навчальних дисциплін початкової школи курс «Громадянська освіта». Внесення відповідних змін у Державний стандарт*

початкової освіти, оновлення навчальних та методичних матеріалів для вчителів початкової школи;

2. Підвищення рівня громадянської компетентності вчителів початкових класів шляхом залучення до неформальної та інформальної освіти;

3. Активне впровадження педагогами у навчально-виховний процес початкової школи творів сучасного українського патріотичного мистецтва (художня література, музичне та образотворче мистецтво, кіномистецтво, сучасні мультфільми, короткий відео-контент), яке народжене у період війни;

4. Раціональне поєднання традиційних та сучасних інтерактивних технологій, максимально адаптованих до вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку та умов сьогодення.

5. Партнерська взаємодія усіх учасників освітнього процесу (педагогів, учнів та батьків) у процесі формування громадянської компетентності дітей молодшого шкільного віку.

Узагальнивши результати дослідження можемо сформулювати ряд методичних порад вчителям початкової школи, які сприятимуть успішному вихованню громадянина України в умовах сьогодення:

1. Включати в навчально-виховному процесі сучасне українське патріотичне мистецтво, народжене у період війни. Російсько-українська війна спонукала людей до створення нового якісного щирого контенту. З'явилася неймовірна кількість сучасних українських патріотичних творів мистецтва, які фільмують історію, мотивують до відчайдушної боротьби із ворогом, вселяють віру та надію, наближають нас до перемоги. Мистецтво війни нагадало українцям про головні цінності: життя, родина, взаємодопомога, відданість своїй Батьківщині, живе спілкування.

Вилучити з власного користування російськомовні джерела, це стосується мультфільми, пісень, художніх творів.

2. Говорити дітям про війну, говорити так, щоб їм було зрозуміло та доступно, не наганяючи страху чи надмірно спрощуючи сутність проблеми і водночас не ігноруючи її. Водночас дотримуватися стійкої власної позиції щодо

загарбників, окупантів, ворогів, адже саме ставлення вчителя «зчитується» школярами і несе свій виховний вплив. Не лише у дітей, а й у дорослих нема єдиного усвідомлення сучасної війни, не може бути єдиних методичних рекомендацій щодо виховання в даних умовах, проте виховання патріотизму молоді є якраз на часі і його потрібно здійснювати вкрай обережно, толерантно, терпеливо, враховуючи особливості кожної дитини, впливаючи на дітей систематично, цілеспрямовано, проте маленьким вкрапленням у навчальний процес.

3. Використовувати сучасні народні символи, які є для дітей доступними, актуальними і зрозумілими. Це зокрема букву «І́», як її ще називають «літера зі свічечкою», не лише як символ унікальності української мови, а також, як символ опору Маріуполя. Окрім того, це той корабель, символ незламності, відчайдушної боротьби українського народу і т.д.

4. Уже в швидкому майбутньому на вулицях наших міст, містечок і селищ ми будемо зустрічати велику кількість людей-інвалідів, які героїчно захищали нашу державу. Тому уже зараз потрібно виховувати у дітей повагу, терпимість і толерантність по відношенню до цих людей.

5. Чи не у кожному класі шкіл України є діти-переселенці, які втратили рідні домівки і змушені були покинути рідні місця, адже там ідуть бойові дії. Вони переїхали до чужих для них міст, пішли у нову школу, тому педагог зобов'язаний забезпечити успішне входження та адаптацію цих діток у класний колектив, водночас пояснюючи усім дітям, що на місці «переселенця» міг бути кожен. Передусім ввести заборону на вживання терміну «переселенець» для цих діток.

6. Однією із форм національно-патріотичного виховання дітей та молоді є зустрічі із учасниками антитерористичної операції на сході України (АТО) та повномасштабної війни з Росією. Після цих зустрічей у дітей формується свій погляд на події російсько-української війни – війни за суверенітет і свободу, за соборну, єдину, вільну і незалежну українську державу, за право на свій історичний шлях.

7. Одним із ефективних форм національно-патріотичного виховання дітей є їх активна участь у волонтерських проєктах, благодійних акціях тощо.

Отже, педагог не може стояти осторонь тих подій, які відбуваються у нашій державі, не може відгородитися від викликів сьогодення, а повинен допомагати дітям усвідомити, зрозуміти, навчити аналізувати ці події, адже мати свою точку зору може лише той, хто знає про дану проблему.

Виконане дипломне дослідження не вичерпує усіх аспектів піднятої проблеми, яка повинна мати продовження у дослідженнях, як теоретичного, так і методичного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Розвиток громадянських компетентностей в Україні». – Київ, НАДУ. – 2016. – 308с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Мотивація, механізми і вікові передумови формування соціальної поведінки особистості в групі. – *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. – *Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska*, 2015. – С. 10–14. (Польща).
3. Барановська І., Демченко О., Жовнич О., Казьмірчук Н., Стахова І., Подорожний В. Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій : навчально-методичний посібник, 2022. Вид. 1-ше. Вінниця : ВДПУ. 260 с.
4. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України*. Вип. 20. Кн. 1. Київ. 2016. 360 с.
5. Бондаренко Н. Формування громадянської культури старшокласників засобами української мови. *Дивослово*, 2019. № 3 (744). С. 2–6.

6. Власенко О.М. (2019) Зміст та структура громадянської компетентності випускника закладу середньої освіти/ Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах – Вип.62 Том1.– С. 98-98
7. Голуб Н.Б. До проблеми формування громадянської компетентності в учнів ліцею на уроках української мови. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з онлайн трансляцією «Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики»* (6-7 червня 2019р., Суми). URL: <https://sites.google.com/view/professionaleducation-kaf/діяльністькафедри/ii-всеукраїнська-науково-практичнаконференція> С. 172–176.
8. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України 23.11.2011р. № 462 [Електронний ресурс]. режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
9. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
10. Дроб'язко О.В. Проект «У пошуках козацького скарбу». Розкажіть онуку. 2019. № 10. С. 37-43.
11. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». *Історія в школах України*, 2006. № 8. С. 4.
12. Закон України «Про освіту», Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Жадан І.В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії. Монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут

соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Київ, 2021. 105с.

14. Імбер В. І. Психологічні передумови формування творчості в молодшому шкільному віці. Наукові записки. Серія: Психологія. Зб. матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів. Вип.4. Вінниця, 2013. С.14-16.
15. Казьмірчук Н.С., Жовнич О.В., Стахова І.А. Театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкових класів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. Випуск №61. С.23-30.
16. Казьмірчук Н., Василенко О. Соціально-виховний потенціал театралізованої діяльності. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2021. Вип. 10. С. 497-500.
17. Комарівська Н. Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами фольклору. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Вип. 46. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2016. С. 30-33.
18. Казьмірчук Н.С. Педагогіка партнерства як запорука ефективної підготовки майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills учнів початкової школи. Партнерство в освіті та соціальній роботі: сучасні виклики та перспективи : матеріали міжвузів.наук-практ конф. (Хмельницький, 22 лютого 2022 року). Мельницький:ПП «А.В.Царук», 2022. С.86-90.
19. Комарівська Н.О. Підготовка студентів до розвитку творчих здібностей дітей (на матеріалі казки). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія:

- Педагогіка і психологія: Вип. 28. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2009. С. 182-185.
20. Комарівська Н. Розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку засобами літературної загадки. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: Збірник матеріалів науково-практичної конференції. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. Вип. 3. С.229-233.
21. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>
22. Концепція національно-патріотичного виховання в закладах освіти України, затверджена Наказом МОН України від 06.06.2022 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylu-novu-kontseptsiyu-patriotychnogo-vyhovannya/>
23. Концепція «Нова українська школа» *Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.16 року* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/
24. Лазаренко Н. Культура мовлення як невід'ємна складова ключових компетентностей сучасного педагога. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : Збірник наукових праць / [гол.ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2016. Вип.23. С.36-42.
25. Лазаренко Н.І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія. Вінниця : ТОВ «Друк», 2019. 389 с.
26. Лазаренко Н. І., Гуревич Р. С., Горохівська Т. М. Компетентнісний підхід як провідний методологічний концепт формування професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів в умовах євроінтеграції. Інтеграція в

європейський освітній простір: діалог зі стейкхолдерами : колективна монографія. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. С.4-24.

27. Ломакіна Г.І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства : зб.матеріалів 8-ї міжнародної науково-практичної конференції . Педагогічні науки. Запоріжжя. 2020. 88 -93.
28. Любчак Л. В. Розвиток артистичних умінь майбутніх вихователів ДНЗ засобами лялькового театру. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 4-5 квітня 2013 р.). / за ред. Г. С. Тарасенко. Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2013. Випуск 2. С. 451-454.
29. Магдич Т. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*, Випуск 28, 2020. – С. 77-82.
30. Магдич Т. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Науковий журнал Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема «Інноваційна педагогіка»*, Випуск 28, 2020. 77-82.
31. Малишева Н. Як створити освітнє середовище, яке мотивує, активізує, зберігає та розвиває. *Електронний журнал «Практика управління дошкільним закладом»*. МОН України, січень, 2021.
<https://ezavdnz.mcfr.ua/86722>
32. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.academy.go.ru/Site/GrObsh/Publications/Munkler1.shtm>
33. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в країні на 2020 –2024 роки. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i->

[vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/nacionalna-strategiya-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roki](http://vlada.gov.ua/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/nacionalna-strategiya-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roki)

34. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rozvytok-osvity.te.ua/natsional%CA%B9na-doktryna-rozvytku-osvity/>
35. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2017. 206 с.
36. Новосьолова В.І. Підручник української мови як засіб формування громадянської відповідальності здобувачів освіти. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. К. : Педагогічна думка.*, 2018. Вип. 21 (2). С. 313–322
37. Піддячий В. Сутність і зміст громадянської компетентності майбутнього педагога / В.Піддячий // Молодь і ринок. – №7, 2017. – С.76-82. 50.
38. Піддячий В. М. Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів/ Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2019. – Вип.1(15) .– С.98-107.
39. Позняк С. І. Комунікативні практики соціальної взаємодії як індикатор громадянської компетентності студентської молоді / С. І. Позняк // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – Вип. 43 (46). – К., 2019. – С. 27–37. – 0,6 друк. арк. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi43\(46\).21](https://doi.org/10.33120/ssj.vi43(46).21)
40. Політична картина світу студентської молоді: психологічні проблеми формування : монографія / В. Д. Бондаренко, І. В. Жадан, С. І. Позняк та ін. ; за ред. В. Д. Бондаренка, І. В. Жадан ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2017. – 264 с.
41. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. Пометун О. І. *Вісник програм шкільних обмінів*, 2005. № 23. С. 18

42. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід в сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) Колективна монографія. / За заг.ред. О. Овчарук, Колектив авторів: Бібік Н. М., Ващенко Л.С., Локшина О.І., Овчарук О.В., Паращенко Л.І., Пометун О.І., Савченко О.Я., Трубачева С.Е. 2004. С.64-70
43. Попович І.В. Роль соціальних очікувань особистості у формуванні громадянських компетентностей / І.В.Попович // Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Київ, 17-18 березня 2016 р.) / за заг. ред. Ю.В.Ковбасюка, Н.Г. Протасової, Ю.О.Молчанової. – К.: НАДУ, 2016.– С.227-231.
44. Про освіту: Закон України від 5.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.7>
45. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*, 2018. № 2. С. 34-40.
46. Садковська О.В. Козацькі розваги: фрагменти гри-змагання. Розкажіть онуку. 2008. № 7. С. 49-50.
47. Сидоркіна М. Ю. Громадянська компетентність у розрізі концепції соціального інтересу / М. Ю. Сидоркіна // Теорія і практика сучасної психології. – 2019. – № 6. – 0,5 друк. арк. (укр.) <https://lib.iitta.gov.ua/719463/1/36.pdf>
48. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. наук. Київ. 2007.
49. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: автореф. докт-ра психол. наук. Л.А.Снігур. К. 2005.

50. Співак Л. М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Співак Любов Миколаївна ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2016. – 491 с., с. 176.
51. Степанова Н. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. – 44 с.
52. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*, 2015. № 2. С. 5-14.
53. Федоренко О.М. Ефективні форми та методи формування національно-патріотичної вихованості учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів. /О.М.Федоренко// Науковий вісник МДПУ. Серія: педагогіка. – Мелітополь: Вид-во «ФО-П Однорог Т. В», 2019. – Вип. (2) 22. – С. 270–279.
54. Уроки доброти: ідеї та поради на навчальний рік. *Посібник для формування культури благодійності в освітньому процесі* / За заг. ред. О. Елькіна, О. Масалітіної; упорядкування Д. Долгова, О. Кондратенко. Київ. «Видавнича група «Шкільний світ», 2021. 80 с
55. Федоренко О.М. Діагностика національно-патріотичної вихованості учнів 5-6 класів загальноосвітніх шкіл /О.М.Федоренко//Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університет 2019.- Вип(4). с 187-201. ISSN 2307-4906
56. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*, 2015 № 1. С.65-91
57. Шахрай В.М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*, 2008. № 2 С.123-135
58. Шевчук Т.Є. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. «*Young Scientist*» № 4.1 (56.1) April, 2018. С. 85-88.

59. Шестоपालюк О.В. Теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів Автореф. дис.д. пед.н. – Київ, 2010. – 48 с.
60. Яструб О. Сприятливе інтерактивне освітнє середовище як детермінанта розвитку особистості молодшого школяра/ Педагогічний часопис Волині. – №4(11).–2018. – С.89-94.
61. Alexander J. The Long and Winding Road: Civil Repair of Intimate Injustice //Sociological Theory. — 2001. — Vol. 19. —№3. — P. 371–400. 88. Bailenson J. N. Psychology in Communication Processes [Electronic resource] / J. N. Bailenson, N. Yee // The international encyclopedia of communication. – Access mode : <http://web.stanford.edu/~bailenso/papers/icae-psychology.pdf>
62. Bandura, A., & Schunk, D. H. (1981). Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. *Journal of Personality & Social Psychology*, 41(3), 586–598. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.3.58>
63. Deborah Meier (2009, May). Democracy at Risk. *Educational Leadership*, 66(8), 45–49.
64. Demchenko O., Stakhova I., Davydova M., Larina I., Lyamar Y., Strilets S. Preparation of Future Teachers for the Development of Giftedness of Preschool and Primary School Children by Means of Dramatization. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume II. May 28-29. 2021. С.165-177.
65. Demchenko O., Koval T., Vatso M., Lyamar Y., Turchyna I. Развитие рефлексивного компонента готовности будущих педагогов к работе с одаренными детьми во время тренинговых занятий. Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, May 22th-23th. 2020. P. 119-132.
66. Demchenko O., Stakhova I., Davydova M., Larina I., Lyamar Y., Strilets S. Preparation of Future Teachers for the Development of Giftedness of Preschool and Primary School Children by Means of Dramatization. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION.

Proceedings of the International Scientific Conference. Volume II. May 28-29. 2021.
С.165-177.

67. Guerra, A. (2020) The Patriotic Speech. Notes for a History of Political Association in Cisalpine Italy. RIVISTA STORICA ITALIANA, Т. 132. V. 1.
68. Microsoft Visual Studio [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://uk.wikipedia.org/wiki/Microsoft_Visual_Studio
69. Mrs Tytti Isohookana-Asunmaa, Media education Report [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc00/EDOC8753.htm>
70. Suchan J. Changing Organizational Communication Practices and Norms / Jim Suchan // Journal of Business and Technical Communication. – 2018. – Vol. 20 (1). – P. 5–4